

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science

Yıl: 5, Sayı: 30, Kasım 2018, s. 139-152

Dr. Öğr. Üyesi Derya ÇİNİ ŞİMŞEK

Başkent Üniversitesi Tarih Bölümü, dsimsek@baskent.edu.tr

TÜRKİYE'DE KURULAN İLK KÖY TİPİ SİHHAT MERKEZİ; ETİMESGUT NUMUNE SAĞLIK MERKEZİ

Özet

Cumhuriyet'in ilanından ardından diğer toplumsal ve kültürel alanlarda olduğu gibi sağlık alanında da çok önemli tarihsel değişimler yaşanmıştır. Tüm ülke düzeyinde genel bir sağlık örgütlenmesi amaçlanmış, gerek tedavi edici, gerek koruyucu hekimlik alanında küçümsenemeyecek işler başarılmış, taşra ve kırsal kesimde sağlık ünitelerinin kurulmasına gidilmiştir. Önceleri “Muayene ve Tedavi Evi” (Dispanser) adı altında daha çok tedavi edici hizmet veren bu sağlık üniteleri yerlerini 1930’da kurulan Etimesgut Numune Dispanseri örneğine bırakmışlardır. Bugünkü taşra ve kırsal kesim sağlık örgütlenmesinin ilk örneği olarak sözünü ettiğimiz Etimesgut Numune Dispanserinin kuruluşu bizzat, doğrudan Atatürk tarafından sağlanmıştır. Cumhuriyetin örnek köy modeli ortaya çıkan ve o dönemde ismi Ahimesud olan Etimesgut’ta , “Eti Me’sut içtimai Hıfzıssihha Numune Dispanseri” binasının yapımına 1929 yılında başlanmış ve Dispanser 1930 yılında hizmete açılmıştır. Dispanser, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletince hazırlanmış özel bir yönetmelik “Etimesgut İçtimai Hıfzıssihha Numune Dispanseri Talimatnamesi” ile etkinliğini 1 Ocak 1931 ‘den müessesenin yeni bir kuruluş şekliyle, Sıhhat Merkezi şekline girdiği 1 Haziran 1937 tarihine kadar sürdürmüştür.

Anahtar kelimeler: Etimesgut Numune Sağlık Merkezi, Mustafa Kemal Atatürk, Sağlık Hizmetleri, Etimesgut.

TURKEY ESTABLISHED THE FIRST VILLAGE TYPE FEELINGS CENTER; ETIMESGUT NUMUNE HEALTH CENTER

Abstract

After the declaration of the Republic, there have been important historical changes in the field of health as well as in other social and cultural fields. A general health organization was aimed at the whole country level, and the tasks that could not be underestimated in the field of therapeutic and preventive medicine were accomplished and the health units in provinces and rural areas were established. These health units, which give more treatment services in the name of "The Examination and Treatment House" (Dispanser), have left their places to the sample of Etimesgut Numune Dispensary, established in 1930. The establishment of the Etimesgut Numune Dispensary, which we refer to as the first example of today's rural and rural health organization, was provided directly by Atatürk. The construction of the "Eti Me'sut İçtimai Hıfzısıhha Sample Dispensary" building in Etimesgut, which was the name of the sample village model of the Republic and which was named Ahimesud at the time, was started in 1929 and Dispanser was opened in 1930. A special regulation prepared by the Ministry of Dispensary, Health and Internal Affairs has maintained its effectiveness with the "Etimesgut İçtimai Hygienic Sample Dispensary Instructions Instruction" until January 1, 1937, when the establishment of a new establishment of January 1, 1931 entered the Health Center.

Keywords: Etimesgut Numune Health Center, Mustafa Kemal Atatürk, Health Services, Etimesgut.

1.GİRİŞ

Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte toplumsal ve kültürel alana yönelik birçok çağdaş ögeyi yakalama çabası sağlık alanında da izlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Sağlık hizmetleri, İçişleri Bakanlığı kapsamında temsil edilirken, Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan kısa bir süre sonra 2 Mayıs 1920 tarihinde Sağlık Bakanlığı kurulmuştur. Cumhuriyetin ilk döneminde Türkiye’de sağlık hizmetlerine büyük önem verilmiş, 1923’den 1950’ye kadar, hekim dışında sağlık alanında hizmet veren sağlık çalışanları aşağıda gösterilen tablodaki gibi hızla artmıştır(Gürsoy 1985: 1720-1722);

Yıllar	1923	1930	1935	1940	1945	1950
Diş Hekimi	-	-	-	-	-	910
Eczacı	69	127	135	340	725	980
Hemşire	4	202	325	405	409	737
Ebe	136	400	451	616	806	1.285
Sağlık Teknisyeni	560	1.268	1.365	1.493	1.632	4.018

Mustafa Kemal Atatürk, ülkede gerçekleştirmek istediği bütüncül, tarihsel dönüşüm girişimi içerisinde, çağdaş sağlık anlayışı ve hizmetlerini de katmıştır (Aydın a 1998: 117). Sağlık konusuna verdiği önemi 1925 tarihinde Meclisin açılış konuşmasında şu şekilde dile getirmiştir; “Sağlık kuruluşlarımızda, ülkenin gereksinmesine uygun olarak yerini bulan bir çalışma gözlenmektedir. Cumhuriyet hükümetinin başlı başına bir prensip olarak başarı ile izlediği sağlık savaşının gittikçe genişliği artırılarak sürdürülmesi gerekir ve bu durum çok önemlidir” (Millet Meclisi Tutanak Dergisi: D. II, C. 19, Sa. 7, 1 Kasım 1925).

Asıl amacı halk sağlığı hizmetlerini yerine getirmek olan Sağlık Bakanlığı'nın kuruluşunun ardından, 1930 tarihinde 300'den fazla yasa maddesinden oluşan "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu" çıkarılmıştır. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun, yasa gerekçesinde: "Aslında ekte sunduğumuz tasarıya benzer genel koruyucu sağlık yasaları pek az devlette vardır. Onlarda tamamen başka gerçeklerden kaynaklanarak düzenlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Öteki birçok devlette sağlık yasaları zaman zaman ve gereksinimler doğrultusunda hazırlanmıştır. Ancak son zamanlarda bütün sağlık konularını bir arada toplayan genel yasalar daha yararlı olduğu kabul edilmektedir. Bundan dolayı sağlık düzenlemeleri henüz yapılmamış olan yeni devletlerde kendi örgütlerine göre genel nitelikteki yasalar çoğalmaya başlamıştır. Bizde de bu konuda yapılan araştırmalar sonucunda önemli bütün sağlık konularını kapsayan genel nitelikteki yasanın düzenlenmesi daha yararlı olacağı öngörülmüştür" demektedir (Aydın b: 2002, 188).

2.Etimesgut Numune Sağlık Merkezi

Kurtuluş Savaşının ardından Atatürk her yönüyle kalkınmış, bayındır bir ülke meydana getirmek istiyordu. Köy ve buna bağlı olarak tarımsal gelişim yapılmak istenen bölgeler değişimin ağırlık noktalarından birini oluşturmaktaydı. 1920’li yıllarda Türkiye nüfusunun yüzde sekseninin tarımla geçimini sağladığı göz önüne alındığında, Atatürk’ün köy ve köylünün kalkınmasının sonucu olarak ekonomik kalkınma için bir itici güç oluşturma düşüncesi eğitimden, sağlığa, tarımsal araçların sağlanmasından, ulaşımaya kadar çok yönlü olarak köyün yeniden yapılandırılmasına amaçlamaktaydı. Bu amaca bağlı olarak, 1924 yılında çıkarılan “Köy Kanunu” ile yıllarca ihmal edilen köylüleri Cumhuriyet yönetiminin çağdaş uygarlık seviyesine çıkarma isteği dikkati çekmektedir.

Köy Kanunu’nun çıkarılması ile Cumhuriyetin örnek köy modeli ortaya çıkmıştır (Atatürk ve Etimesgut 2003: 25; Aydın a 1998: 120-121) ve bu çerçevede sınırlı ekonomik olanaklara karşın, tüm ülke düzeyinde, bu tarihten itibaren genel bir sağlık örgütlenmesi amaçlanmıştır. Gerek tedavi edici gerek koruyucu hekimlik alanında küçümsenemeyecek işler başarılmış, taşra ve kırsal kesimde sağlık ünitelerinin kurulmasına gidilmiştir. Birçok il ve ilçe merkezinde “Numune Hastaneleri”, “Doğum ve Çocuk Bakımevleri” ve “Dispanserler” açılmıştır. (Gürsoy 1985: 1720.) Önceleri “Muayene ve Tedavi Evi” (Dispanser) adı altında daha çok tedavi edici hizmet veren bu sağlık üniteleri daha sonralarda yerlerini 1930’da kurulan Etimesgut Numune Dispanseri örneğine bırakmışlardır (Aydın a 1998: 120-121).

2.1. Etimesgut Numune Sağlık Merkezi’nin Kuruluşu

Etimesgut, Ankara’ya bağlı bir ilçe olup, ilkçağlardan itibaren bulunan tarihi kalıntı ve belgelerden anlaşıldığına göre Hititlerin, Friglerin, Romalıların, Bizanslıların, Selçukluların ve Osmanlıların egemenliği altında kalmıştır. Tarihi kaynaklarda Etimesgut, değişik adlar almıştır. Amaksyz, Amaksis, Amaksuz, Akmasuz, Ahi Mesud, Etimesud, Ahimesud ve Etimesgut olarak en son halini almıştı (Atatürk ve Etimesgut 2003: 17; Büyük Larousse 1986: 4132). Ankara'nın

o dönemde ismi Ahimesud olan Etimesgut bölgesi özel bir çiftlik iken sahibi tarafından 1925 yılında Atatürk’e armağan edilmiş, Atatürk 1928 yılında Bulgaristan’dan gelen elli hanelik bir göçmen grubunun buraya yerleştirilmesini istemiştir. Bu dönemden sonra Etimesgut Ankara merkezine bağlı bir bucak merkezine dönüştürülmüştür (Uğurlu 1994: 3). Etimesgut’ta örnek köy kurulması kararı da 16 Mayıs 1928 tarih ve 6639 sayılı kararnameyle alınmıştır. Yapılan araştırmanın ardından hazırlanan rapor doğrultusunda Bakanlar Kurulu örnek köy kurulması kararını vermiştir. Etimesgut bu kapsamda örnek bir köy olarak kurulmuş ve buranın yeni devletin diğer alanlarında da örnek olması amaçlanmıştır (Atatürk ve Etimesgut 2003: 30-52).

Bulgaristan’dan gelen göçmen topluluğunun yerleştirilmesinin ardından Etimesgut’a bir dispanser, bir yatılı okul ve bir asri hamam yaptırmıştır (Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Toplum Hekimliği Enstitüsü Faaliyet Raporu 1970: 9-10; Atatürk ve Etimesgut 2003: 30-52). Etimesgut, Ankara Merkez kazasına bağlı on beş köy ve üç çiftlikle beraber on dokuz parça mevkili bir nahiyenin merkezi haline getirilmiştir (Cemalettin Or 1937: 4). Etimesgut, 1968 yılına kadar nahiyeye merkezi olarak kalmış, çevresindeki 18 köy Etimesgut nahiyesine bağlanmıştır. 1968 yılında nahiyelik kaldırılarak “İstasyon Mahallesi” adıyla Yenimahalle ilçesine bağlanmıştır. 20 Mayıs 1990 tarihi itibarıyla ilçe statüsü kazanarak, 19 Ağustos 1990 tarihinde ilk belediye seçimi yapılmış ve Etimesgut Belediyesi kurulmuştur (Atatürk ve Etimesgut 2003: 22). Bugünkü taşra ve kırsal kesim sağlık örgütlenmesinin ilk örneği olan Etimesgut Numune Dispanseri de bizzat doğrudan Atatürk tarafından kurulmuştur (Aydın a 1998: 120-121).

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, o zamanki adı ile “*Eti Me’sut içtimai Hıfzısıhha Numune Dispanseri*” binasının yapımına 1929 yılında başlanmış ve Dispanser 1930 yılında hizmete açılmıştır (Uğurlu, 1994, s.3). Dispanser, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletince hazırlanmış özel bir yönetmelik “*Etimesgut İctimai Hıfzısıhha Numune Dispanseri Talimatnamesi*” ile etkinliğini 1 Ocak 1931 ‘den müessesenin yeni bir kuruluş şekliyle, Sıhhat Merkezi şekline girdiği 1 Haziran 1937 tarihine kadar sürdürmüştür (Cemalettin Or 1937: 4).

Merkezin ilk başhekimini Dr. Cudi Erentürk’tür. Dispanser, Etimesgut ile beraber bağlı köylerde şu hizmetleri yapmakla görevlendirilmiştir: Merkez ve köylerde hasta muayenesi, fakir hastalara parasız ilaç verme, sıtma, frengi, verem ve diğer bulaşıcı hastalıklarla savaş, süt çocukları ve okul öncesi çocukların devamlı kontrolü ve çocuk ölümlerinin azaltılması. Bu hizmetlere bağlı olarak; okul sağlığı, aşılama, muhtaç olanlara sosyal yardım, köylerde çevre sağlık şartlarını düzeltmek, sağlık eğitimi, istatistiki bilgiler toplama ve değerlendirme, doğum ve güç doğumları Ankara Doğum Evine sevk, hasta bakımı. Bu Dispanserin çalışmasında, diğer sağlık kuruluşlarından farklı olarak, sıtma ve frengi savaşları dâhil bütün sağlık hizmetleri dispanserin sorumluluğuna bırakılmıştır (Atatürk ve Etimesgut 2003: 64). 1934 yılında Dispanserin başhekimliğine Dr. Mehmet Cemalettin Or¹ atanmıştır. Başhekim Dr. Cemalettin

¹ Mehmet Cemalettin Or (1898-1954): 6 Kasım 1898 tarihinde İstanbul’da doğdu. Babası Ahmet Arifi Bey, zamanın tanınmış bir bestecisi idi ve birçok illerde mutasarrıflık görevinde bulunmuştur. Cemalettin Or, babasının memuriyeti sebebiyle Şam ve Akka’da bulunduğu sırada mahalle mekteplerinde Arapça öğrendi, Kayseri’de Fransızca dersleri aldı. Daha sonra İstanbul’da Menbaili İrfan Okuluna, bir süre de Kadıköy’de bulunan ve Fransızca eğitim veren St. Joseph Frer’ler Okulu’na gitti. 31 Mart Olayı meydana gelince okuldan alınıp Galatasaray Lisesi’ne verildi. Trablusgarp’ta İtalyanlarla savaş çıktığında eski okulu olan Menbaili İrfan Lisesi’nin Rüştüye kısmına devam etti ve daha sonra, 1912 yılında İstanbul Lisesi ikinci sınıfına girebildi. Üç sene sonra tasdiknamesini alarak orduya alınmaya kadar Kuleli Askeri Hastanesi’nde ücret almaksızın eczacı kalfalığı yaptı. Askerlik hizmetini yaparken Almanlarla beraber

Or, bundan sonra tüm çalışmaları yeni sisteme göre bir iki ay içinde düzenlemiş ve çalışmalarını Etimesgut’a, onun 16 köy ve üç iftliğinde yaşayan, sayıları o sıralarda yapılan bir sayıma göre saptanmış 5758 kişinin sağlığına adamıştır. Bucak merkezi Etimesgut, 1936 yılından itibaren yalnız sağlık alanında değil, aynı zamanda öteki birçok alanda da gelişim sürecine girmiş, Kızılay Derneği’nin, Eskişehir’deki Merkez Genel Deposu, Etimesgut’ta 1936 yılında yapımı biten yeni binalarına nakledilmiştir(Uğurlu 1994: 4).

2.2. Etimesgut Numune Sağlık Merkezi’ nin alışmaları

Başhekim Dr. Cemalettin Or döneminde, merkezin çalışmaları gerek İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında, savaş şartlarına bağlanabilecek en ufak bir aksama olmadan devam etmiştir. Onun döneminde, Merkeze yalnız doğum olguları alınmış, yatması gerekli diğer hastalar Ankara Numune Hastanesi’ne gönderilmiştir. Bu dönemde doğum için hastaneye yatan anne adayı, bebek bakımı üzerine hastanede yattığı süre içerisinde bir eğitim almıştır. Etimesgut Numune Sağlık Merkezi’nde hem Etimesgut içinden hem de köylerinden gelen hastaların muayeneleri yapılıp, uzmanlık isteyen ve merkezin yapacağından daha ileri bir bilgi, beceri ve tedavi gerektiren hastalar, Askeri Hastaneler dışında tek ve en büyük sivil kuruluş olan Ankara Numune Hastanesi’ne sevk edilmiştir (Ahmet Nur Or 2007: 78). Aynı dönemde Etimesgut’ ta, ilklerden biri daha yaşanmış merkez ve sonradan kurulan diğer sağlık merkezleri de alişıldığı gibi bir protokol defteri yerine bir tanesi doktor tarafından izlenen “tıbbi”, diğerleri ise hemşireler tarafından işlenen “sosyal” fiş olarak iki ayrı tip fiş sistemi kullanılmaya başlanmıştır (Ahmet Nur Or 2007: 299-300). Merkezin alışmaları; 1937 yılının ilk altı ayı dispansere ve son altı ayı Sıhhat Merkezi’ne ait olmak üzere 1931 yılı başından 1944 yılı sonuna kadar olmak üzere aşağıdaki şekilde tertip edilmiştir (Cemalettin Or 1937: 13);

alışıp, Almanca ğrendi. Askerlik hizmetinden sonra 1919 da İstanbul Tıp Fakültesi’ne girdi. 1 Eylül 1925’de stajını tamamlayarak okulunu bitirdi, çekilen kura sonucunda Kırklareli’nin Vize ilçesi hkmet tabipliğine atandı ve o yılın Ekim ayında görevini teslim aldı. Aynı ay içinde zorunlu hizmetini tamamlamak için tekrar Vize ilçesine dönerek Kasım 1925 başında görevine başladı, 27 Mayıs 1926 günü Fatma Refhan ile evlenip Vize ilçesine yerleşti. Vize’de yaptığı başarılı çalışmalarından dolayı 15 Mart 1930 yılında, o zamanki adıyla Sıhhat ve İtimaf Muavenet Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) tarafından 55 numaralı yazıyla “ilk” takdirnamesini aldı. 29 Aralık 1930’da Ankara ilinin Kalecik ilçesine bulundu. 6 Ağustos 1932’de Ankara ili Beypazarı ilçesine hkmet tabibi oldu ve 11 Ekim 1933’de “ikinci” takdirnamesini aldı. Dr. Cemalettin Or 17 Nisan 1934’de Beypazarı ilçesinden Ankara’ya bağlı Etimesgut bucağında, Etimesgut İçtimai Hıfzısıhha Numune Dispanseri’ne tayin edildi. Birkaç ay sonra, 7 Ağustos 1935 günü Rockefeller Enstitüsü’nün verdiği bir burstan yararlanarak Sağlık Bakanlığı tarafından Amerika Birleşik Devletleri’nin Maryland Eyaleti’nin başkenti Baltimore’de bulunan Johns Hopkins niversitesi’ne gönderildi. Johns Hopkins Üniversitesi Tıp Fakültesi’nde, Köy Hijyeni (Rural Hygiene) zerinde eğitim aldı. 11 Eylül 1936’da Amerika Birleşik Devletleri’nden tekrar Etimesgut’a gelerek görevine bıraktığı yerden devam etti ve ayrıca Sağlık Bakanlığı, Refik Saydam Merkez Hıfzısıhha Enstitüsü’ne, Köy Hijyeni hocası olarak atandı. Bucaktaki Etimesgut İçtimai Hıfzısıhha Numune Dispanseri’nin adı aynı ay Etimesgut Numune Sıhhat Merkezi’ne çevrildi, Etimesgut Numune Sağlık Merkezi oldu. Dr. Cemalettin Or, 1944 yılından itibaren Birleşmiş Milletler (United Nations:UN) Uyuşturucu Maddeler Komisyonunda Türkiye Delegatesi olarak da görev yaptı. Bu iki görevini 1952 yılında Etimesgut Sıhhat Merkezi Başhekimliğinden istifa edinceye kadar sürdürdü. Birleşmiş Milletler örgütündeki adı geçen Türkiye delegeliği, 1954 yılında bir kalp krizi sonucu ölünceye değin kesintisiz on yıl kadar sürdü. Öldüğünde 56 yaşındaydı. Dr. Cemalettin Or, evli ve iki ocuk babasıdır. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Nur Or, **Son Akıncı Türk**, Başkent Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007, s.49-55.

Etimesgut Numune Sağlık Merkezi Bulunan Poliklinikler;

Yıllar	1931	1934	1936	1938	1940	1942	1944
Merkezde Poliklinik	1208	2389	2139	3894	4909	7751	6405
Köylerde Poliklinik	-	191	2020	2745	2563	1134	2717
Toplam	1208	2580	4159	6639	7472	8885	9122

Etimesgut Numune Sağlık Merkezi'nde Hasta ve Sağlam Çocuk Muayenesi;

Yıllar	1937	1938	1939	1940	1941	1943	1944
Hasta çocuk muayenesi	1034	1395	11287	1683	2145	1275	1418
Sağlam çocuk muayenesi	341	1256	1198	1325	1292	1126	1235
Toplam	1375	2651	2485	3008	3437	2401	2653

Etimesgut Numune Sağlık Merkezi'nde Doğum Oranı ve Yatırılan Diğer Hastalar;

Yıllar	1931	1932	1934	1936	1938	1940	1944
Merkezde doğum	7	17	64	159	178	168	101
Umumi doğum	-	-	228	269	272	274	261
Yatan hasta	47	44	42	102	15	25	18

Bunun dışında tutulan diğer kayıtlarda; yapılan çeşitli yardımlar, bağışıklık ile ilgili çalışmalar, aşilar, eğitim ve propaganda ile ilgili çalışmalar düzenlenmiştir. Başhekim Or'un göreve başlamasından, Mustafa Kemal Atatürk'ün ziyaret tarihi olan 29 Kasım 1937 tarihine kadar geçen sürede merkezde tüm kayıt sistemleri ve programları hazır hale gelmiştir. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Sağlık Merkezi'ni haber vermeden ziyaret etmiştir. Bu habersiz ziyaretinde Başhekim Or, Atatürk'e merkezi gezdirmiş, Ahmet Nur Or, "Son Akıncı Türk" adlı kitabında babası ile ilgili anıları anlatırken bu ziyareti şöyle aktarmaktadır (Ahmet Nur Or 2007: 63-66):

"Babam, Atatürk'e merkezi gezdirmiş ve sonra başhekim odasında oturarak konuşmaya başlamışlardı. Doğal olarak sıra merkezin bel kemiği olan fiş kayıt sisteminin anlatulmasına

gelmişti. Babamın anlattığına göre, Atatürk her anlatılan konuyu hemen kavryor, hangi noktanın vurgulanmasının istendiğini derhal çözümlüyor ve devamlı olarak “anladım, bunu şu bilgiyi elde etmek için yapıyorsun, peki daha başka neler var” diye sorup birbirinden farklı noktalara kolayca geçiyordu. Öyle ki yirmi dakikalık bir süre ona çoktan yetmişti. Babam hayatı boyunca her şeyi bu kadar büyük bir hızla kavrayan kişi olarak Atatürk’ü hep anlatırdı. Hâlbuki o yıllarda zamanın Sağlık Bakanı ve diğer ileri gelenleri daha henüz çok yeni olan bu sistemi görmek için gelememiş olduğunu babamın tutmakta olduğu ünlü anı defterine bakarak görebiliriz.

Atatürk sistemi hızla kavramış, daha sonra babamın Amerika’dan yurda dönmeden evvel, hızlı bir Avrupa gezisi yaparak diğer birkaç ülkede benzer sistemleri de tetkik ettiğini öğrenince çeşitli sorular sorarak o ülkelerdeki durumlar ile ilgilenmişti.

Babam, gezmek için gelenlerin kuruluştan edindikleri izlenimlerini yazması için bir anı defteri buldurmaya başlamıştı. Benim çıkartabildiğim kadarıyla herhalde daha ilk anlardan itibaren merkez birdenbire herkesin ilginin çekmiş ve görmek için ziyaretçilerin sayısının ve beğenilerinin artmaya başladığını görünce, her gezilen önemli kurumda olduğu gibi o da masasının çekmecesinde bir anı defteri buldurmaya ve ziyaretçilerin edindikleri kanılarını yazdırmaya karar vermiş olmalıydı. Atatürk babamla yaptığı görüşmeden çok memnun olarak ayrılırken tekrar geleceğini söylemişti.”

Mustafa Kemal Atatürk, Etimesgut Numune Sağlık Merkezi’ni ziyareti sırasında Merkez’in anı defterine şunları yazmıştır;

29.11.1937

Etimesgut Sıhhat Merkezini gezdim. Kıymetli direktörü C. Or’un verdiği malumat ve izahattan çok memnun oldum. Modern çalışmalarının iyi neticeler vereceğini kanaatle gördüm.

K. Atatürk.

Kemal Zeki Gençosman, 11 Eylül 1938 tarihli Ulus Gazetesi’nde “Etimesgut Sıhhat Merkezinde” başlıklı yazısında Merkezde uygulanan fiş sistemi ile ilgili izlenimlerini şu şekilde aktarmaktadır (Gençosman, Ulus Gazetesi, 11 Eylül 1938):

“Müessesenin asıl dikkate şayan tarafı fiş dairesidir. Muntazam bir şekilde sıralanmış kutularda birkaç çeşit fiş var. Bunlar muntazam tanzim sistemine tabi tutulmuş ve öylece yerleştirilmiştir. Anasından doğduğu günden itibaren her çocuk için yeni bir fiş dolduruluyor ve ailenin dosyası içine konuyor. Ayrıca alfabetik tertiple vücuda getirilen bir başka fiş dosyasıyla de aranan bir kimsenin, bütün vaziyetiyle, derhal ortaya çıkarılması mümkündür. Hastalığı, sağlığı, serveti, işi gücü hulâsa bir insan hakkında edinilmesi mümkün olan bütün malûmat burada mevcuttur. Ve her köylünün bir numarası vardır.”

Merkezde uygulanan hekimlik sistemi, Başhekim Cemalettin Or’unda uyguladığı ve kendisinin de ifade ettiği gibi iki anayoldan giderek hizmet ediyordu. Birincisinde “tedavi edici hekimlik ya da iyi edici hekimlik” olup, hastalanmış insanların hastalığının tanısını koymak ve sonra ilaç, ameliyat, ışınlama, fizik tedavi gibi çok çeşitli yöntemlerle tedavi etmekle görevliydi. İkinci yolda ise insanları hasta olmaktan koruma yöntemleriydi ki buna da

“koruyucu hekimlik” deniyordu. Or, iki hekimliğin aralarındaki farkla ilgili olarak; “örneğin bir beldede tifoya yakalanmış bir hastayı tedavi ederek yaşamasını sağlamak “iyi edici hekimlik” için bir başarı olduğunu kabul edelim. Öbür yanda o yerleşim yerinin kanalizasyonunu modern esaslara göre yapılması için yol gösterilmesi, satılan yiyecek maddelerini iş yerlerinde denetleyerek bunları yapan, satan ve dağıtan kişi ve işyerlerinin teniz olup olmadıklarını saptamaktı. Hastalık taşıyıcı olanları da saptayıp tedavi etmek, sorumlulukları altında olan insanların bulaşıcı hastalıklara yakalanmalarını önlemek için aşı yapmak, o yerleşim yerine mikropsuz su içirmek gibi çok çeşitli önlemleri almaktı.

Örneğin bir tifo hastasını tedavi ederek onu ölümden kurtarıp sağlığına kavuşmasını temin etmek elbette “iyi edici hekimlik için bir başarıydı. Ancak bu tifo salgınına önlemek, en az onlarca kişinin daha hastalığa yakalanmamasını sağlamak, daha ideal bir yaklaşım olur ve buna da “koruyucu hekimlik” denirdi. Bir diğer şekilde yorumlamak gerekirse bu hekimlikte ki esas olan, akılcı ve öncelikli olarak o kişi hastalanınca tedavi etmek değil, hastalığa yakalanmasını önlemektir.” demektedir (Ahmet Nur Or 2007: 277-278).

Prof. Dr. Nusret Fişek, Cumhuriyet gazetesindeki makalesinde, Dr. Or’un ülkede uyguladığı ilk koruyucu hekimlik çalışmaları ile ilgili olarak şöyle demektedir; “Atatürk bu konuda bir örnek olarak Etimesgut ve çevresindeki köylere koruyucu hizmetle beraber tedavi hizmeti götürülecek bir merkez kurulmasını buyurmuştur. 1937 yılında bu sağlık merkezini gezen Atatürk, bu merkezde sağlık hizmetini çağdaş görüşlere göre yürüten Dr. Cemal Or’un başarılı çalışmalarını övmüş ve örnek alınmasını istemiştir. Atatürk bu merkezden başka bir sağlık kuruluşunu da gezememiştir.

...Son olarak Atatürk’ün devrimci politikasına değinmek gerekir. Devrimcilik değişen toplumsal koşulların doğurduğu gereksinimleri karşılamak için geleneksel uygulamaları bırakarak hizmetlere yeni bir yön vermektir. Osmanlı imparatorluğu bir yana, bu ülkede elli yıldır hasta olan herkese sağlık hizmeti götürme amacı, gerçekleştirilememiştir. O halde sağlık hizmetlerinin örgütlenmesinde ve sunulmasında bir hata olduğunu kabul etme ve bir çözüm bulma zorunluluğu vardır. Çözüm Dr. Or’un uyguladığı ve Atatürk’ün övdüğü sistemi yaymaktır.” (Fişek, “Sigorta”, Cumhuriyet, 2.Nisan 1981).

Koruyucu sağlık sisteminin amacı; bireyin ve insanlığın düzenli bir biçimde gelişmesini engelleyen nedenleri araştırmak, insanları onların etki ve zararlarından korumaktır. Halk sağlığının korunmasına yönelik resmi kurumlarımızın ortaya çıkışı çok eski değildir. Sağlık hastalıklarıyla mücadele ilk kez Dr. Reşad Rıza Bey’in Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Hıfzısıhha Müdürlüğü sırasında, 13 Nisan 1914’te yayınlanan “Emrâz-ı Sâriye ve İstilâiye Nizamnamesi” ile devletin görevleri arasına alınmıştır (Yıldırım 1985: 1320-1322). Kurtuluş Savaşı sırasında da; Bursa, Eskişehir, Afyon, Haymana, Ankara yöresi, Porsuk ve Sakarya bataklıkları civarında çarpışan ordumuzda salgın hastalıklardan sıtma artmaya başlamış ve koruyucu kinin dağıtılarak önlenmiştir. Türkiye’nin bir sıtma bölgesi olmasından dolayı, Cumhuriyetin ilk yıllarında sıtma mücadelesi konusunda çalışmalar başlamıştır (Tekeli, İlkin 2004: 137). 1924’te Sıhhiye Vekili Dr Refik Saydam’ın başkanlığında Sıtma Mücadele Komisyonu’nun hazırladığı program gereği sıtmanın yoğun olduğu yerlerden başlayarak her sene genişletilmek üzere sıtma mücadele teşkilatı kurulmuştur (Yıldırım 1985: 1320-1322). Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1926 tarihinde Mecliste yapmış olduğu konuşmasında salgın hastalıklar ve sıtma ile ilgili olarak; “Ülkemizin çeşitli bölgelerinde sıtma ve diğer hastalıklarla savaş kurumları genişletilmiş ve geliştirilmiştir. Sağlık çalışmalarından aldığımız sonuçlar olumlu

ve sevindiricidir.” demektedir (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D. II, C. 27, Sa. 1 Kasım 1926). Atatürk’ün bahsettiği bu mücadeleye Etimesgut Sağlık Merkezi de katılmıştır.

Sakarya’nın kollarından olan Ankara Çayı üzerinde bulunan dereleri hem bataklık yapıyor hem de sıtmalı bir alan oluşturuyordu (Tekeli, İlkin 2004: 129). O tarihlerde, bu hastalık tüm ülkede olduğu gibi Etimesgut’ta da çok sayıda ölümlere sebep olmaktadır. Merkez’de sıtma hastalığının tedavisi yanında, Başhekim Or tarafından ilk iş olarak, dokuz on kişilik bir işçi gurubu oluşturmuştur. Grup her gün belirlenmiş bölgeleri gezerek, yakın köylerde yaşayanların yardımı ile bataklık sularının en yakın dereye akıtılmasını sağlamışlardır. Kuruması zaman alan ya da bazen dere seviyesinin altında kalıp ayrıca çok büyük alanları kaplayan bataklık sularına mazot dökerek ya da kıyılarından küreklerle bir dalga yapmak suretiyle, sivrisinek sürfelerinin suda gelişme evrelerindeyken, gölün yüzeyinde havaya açılan nefes borularının su ya da mazotla tıkanarak ölmeleri sağlanmıştır. Bölgede bulunan iki göl sularının sonradan açılan bir kanalla, yine yakından geçen Çubuk Çayı’na akıtılarak kurutulması sağlanmıştır (Ahmet Nur Or 2007: 109-111).

Bu bölgede; Hava kuvvetlerinin ikmal alanı, depoları ve diğer askeri kurumları sahanın hemen doğusunda, Çubuk Çayı’nın güneyinde, yan yana yer almaktaydı. Bütün bu askeri birliklerin biraz daha güneydoğusunda bulunan bir kaynaktan çıkan tatlı bir su, Çubuk Çayı’na dökülürken karargâhların hemen yanlarından geçmekte ve çevreye kolayca yayılıp bataklıklar oluşturmaktaydı. Sıtma ve diğer hastalıkların ortadan kalkmasına yardım etmek üzere; Hava Kuvvetleri komutanı Orgeneral Zeki Doğan ve kendi görevleri dışındaki boş zamanlarında iş taburundan çok sayıda asker çalışmalara yardımcı olmuşlardır. Orgeneral Doğan, Hava Kuvvetlerinin arazisinde bulunan, “bombalık” denen bir mevkiye dâhil, askeri birliklere ait tüm yasaklı araziye girerek gerekli bataklık kontrollerini yapabilmesine yardımcı olacak bir izin kâğıdı vermiş, asıl tehlike teşkil eden bataklık arazinin büyük bir kısmı onların yardımları sayesinde çok kısa bir zamanda ortadan kaldırılmıştır. İki sene içinde sıtma hastalığının sayısında büyük başarı elde edilmiş hasta sayısı; iki bin yeni olgudan, iki yüz eski olguya düşmüştür. (Ahmet Nur Or 2007: 122-127).

Etimesgut Numune Sağlık Merkezi’nde, adına “frenji tedavi günleri” denen uygulamalarda yapılmış, salı ve cuma günleri tüm çevre köylerden gelen hastalara ilaç tedavisi uygulanmıştır. O yıllarda merkeze gelen frenjili hastaları tedavi edilmiş ve çok sayıda tüberküloz hastası teşhis edilmiştir. Tüberküloz hastalığının mücadelesi o tarihlerde sonu ölümle biten vakalara rastlandığı gibi bir kısmı da iyi bir bakım ve takviye edici tedavi ile iyileşebiliyordu. Bucakta, Etimesgut Numune Sağlık Merkezi gibi bir hastanenin varlığı sayesinde beldedeki hastaların tanısı erken konduğu için böyle ölüm olguları ancak çok ilerlemiş hastalarda oluyordu, ancak başka hastalık olan ve o sıralarda ülkede oldukça yaygın olarak bulunan cüzam hastalarına Etimesgut’ta rastlanmamıştır (Ahmet Nur Or 2007: 133-134).

Merkezde ayrıca halkı bilgilendirmek için konferanslar düzenlenmiş, halkın bazı önemli hastalıklar üzerinde aydınlatılmasına çalışılmış, halk bu konferansları ilgi ile takip etmiştir. 1930-1940’lı yıllarda merkezin personeli bir doktor, iki hemşire, bir ebe, aynı zamanda ayniyat işleri ve levazıma da bakan bir eczacıdan oluşuyordu. Hepsinden birer tane olan sekreter, sağlık memuru, şoför ve aşçı, üç kadın, iki ya da üç erkek yardımcı eleman, bir de arabacı olarak dar bir kadroya rağmen bütün işler aksamadan düzenli bir şekilde yürüyordu. İkinci Dünya Savaşı’nda savaşın bitmesine yakın merkezin daha etkili bir hizmet verebilmesi için, polikliniğin hastane içinden ayrılarak yapılacak yeni bir binaya taşınmasına karar verilmiştir.

Böylece ilk binada bulunan bazı odalar görev gereği yeni binaya nakledilmiş, 1946 yılında yeni binanın inşaatına başlanmışır (Ahmet Nur Or 2007: 136).

2.3.Etimesgut Numune Sağlık Merkezi’nin Anı Defteri

Etimesgut Sağlık Merkezini gezenlerin, izlenimlerini yazdığı ve imzaladığı yazılar, Başhekim Or tarafından hazırlanan iki anı defterinde bulunmaktadır. Sayıları 500’e yakın olan ziyaretçiler, ülkenin önde gelen kişileri olması ile beraber dünyanın dört bir tarafından gelen ziyaretçilerden oluşmaktadır. Ziyaretçilerin yazdığı izlenimlerden bazıları, birebir anı defterine bağlı olarak yazım hataları ile birlikte şöyledir (Ahmet Nur Or 2007: 327-362);

29 Teşrini sani 1937.

Etimesgut Sıhhat merkezini gezdim. Kıymetli direktörü C.Or’un verdiği malûmat ve izahattan çok memnun oldum. Modern çalışmalarının iyi neticeler vereceğini kanaatla gördüm.

K. Atatürk.

December 22nd, 1936

To Dr. Cemaleddin Or, with warm admiration for the work he is doing.

G.V.A. Mac Murray

A.B.D. Türkiye Büyük Elçisi.

August 20th 1937

This is a center for the working of rural people. With Dr. Or’s experience, enthusiasm, I am sure the work will be crowned with great success.

C. Pan, Nanking, China.

Le 11 Octobre 1937

C’est avec un bien vif plaisir que j’ai pu voir sur place l’immence effort effectué par le gouvernement Turk et par les dévoués medecins sanitaires, en particulier le Dr. Djemal, pour améliorer l’hygiène d’une interessante population rurale.

E. Brumpt.

Professeur a la Faculté de Medecine de Paris,

Membre de L’Academie de Medecine.

1937.

Kıymetli Dr. Cemalettin Or’un yorulmaz azmi ile kısa bir zamanda meydana gelen bu sağlık evinden iftiharla ayrılırken onu tebrik etmeyi bir borç biliyorum.

Huriye Öniz. Diyarbakır Milletvekili.

20 Ekim 1938.

Modern ve ilmi esaslara dayanan bir çalışma ile bölgesindeki halkın sıhhatine büyük bir fayda temin eden müesseseyi büyük bir hazla gezdim. Arkadaşım Dr. Cemalettin Or'u bu kıymetli ve metodik çalışmasından dolayı tebrik ederim.

Doç. Dr. Kenan F. Aker.

İstanbul Üniversitesi.

25 Ekim 1938.

Etimesgut Sıhhat Merkezini çok istifade ve iftihar ettim. Müttekâmil ve modern bir zihniyetle çalışan kıymetli direktörü bay Dr. C. Or'u tebrik ederim. Bu kıymetli müessesenin benzerlerini çok yakın bir zamanda yurdun her tarafında görmek hassaten Türk tabipleri için büyük bir bahtiyarlık olacaktır. Cumhuriyet idaresinin buna muvaffak olacağına kati bir iman taşıyorum.

Op. Dr. Yzb. Cevdet Narman.

Tayyare Alay Tabibi. Kütahya.

29. November 1938.

It was a pleasure to renew my acquaintance with my friend Dr. Or whom I knew in the United States of America and to see the very interesting work of the Etimesgut Health Center. This successful demonstration have an important influence on the future welfare of Turkey. He has my best wishes for his continued success.

A.J. Warren.

Rockefeller Foundation.

14 December 1938.

Dr. Or is on the way to solve Rural Hygiene problems which exist not only in Turkey but in all parts of the world. May his enthusiasm of intelligent application carry him to the end.

Agnes Baron.

From the World Press.

California. U.S.A.

February 3, 1940,

Ich beglückwünsche Sie zu Ihren vorbildelichen Servise Ihre Arbeit wird für Vaterlandvın grösster Bedeutung sein. Hoffenlidch werden bald in allen Vilayets ahnliche ausgezeichnete sinrichtungen zu finden sein.

Prof. Dr. Albert Ekstein.

Ankara Numune Hastanesi. Çocuk Hastahkları Klinik Şefi.

1 Mayıs 1940.

Etimesgut Sıhhat Merkezini gezdim. Başında Dr. Cemal gibi meslekin esrarına vakıf bir Türk çocuğundan zaten bu muvaffakiyet beklenirdi. Meseide ki intizam, müessesenin faaliyeti,

bihakkın şayanı şükrandır. Büyüklerimizin bu Sıhhat Yurdunu gezerek mümasillerini güzel yurdumuzun her tarafına teşmil etmelerini candan dilerim.

Refik Saydam Merkez Hıfzısıhha Enstitüsü Direktörü Dr. Mahmut Sabit Akalın.

“ “ “ “ “ **İkinci Direktörü Prof. Dr. S. Kamil Tokgöz.**
“ “ “ “ “ **Bakt. Şb. Muavini Dr. Vefik Vassaf Akan.**
“ “ “ “ “ **Çiçek Aşısı Uz. Dr. Feridun Nafiz Uzluk.**
“ “ “ “ “ **Bakt. Şb. Uzmanı Dr. Tahsin Berkin.**
“ “ “ “ “ **Serum Şb. Uzmanı Dr. Mustafa Menteseoğlu.**
“ “ “ “ “ **Kimya Şb. Direktörü Dr. Necmettin Gülgeç.**
“ “ “ “ “ **Kuduz Uz. Dr. Abülkadir Çilesiz,**
“ “ “ “ “ **Mesul Muhasip Halit Erkilet.**

Haziran 1943.

Eti Mesud sıhhat merkezi hakkında yıllardan beri haberler duyuyordum. Bunlar benim üzerimde inanılmaz bir rüya tesirini yapıyordu. İlk fırsatta oraya gitmek, hakikati gözümle görmek ve Dr. Cemal Or’la tanışmak için hasret hissediyordum. Nihayet geldim, gördüm. İçim açıldı. Yarın ki Türkiye’nin bir parçasını görmüş gibi sevindim. Buradan kuvvetlenmiş ümitlerle ayrılıyorum.

Ahmet Emin Yalman.

Vatan (gazetesi sahibi ve) Baş Muhabiri.

20 Haziran 1943.

After travelling all over the Middle East, it is a real pleasure to come on to such a real health oasis in the middle of Turkey. The work is well planned, directed and I will carry away pleasant memories of my visit.

Tuğgeneral Dr. Leon A. Fox.

Amerika Birleşik Devletler Ordusu.

22 Şubat 1945.

Bu güzel müesseseyi görmekle çok sevinç duydum. Tebrik eder, iyi başarılar dilerim.

Korgeneral Zeki Doğan.

Hava Kuvvetleri Komutanı.

16 Kasım 1946.

Teşekkür.

İsmet İnönü

(İmzaları okunabilenler) **Mevhibe İnönü, Prof. Dr. Akil Muhtar Özden, Prof Dr. Mazhar Osman Uzman, Prof Dr. Tefvik Baskam.**

4 Haziran 1947.

Etimesgut numune sağlık merkezini ziyaret ettim. Burada ki modern çalışmalar cidden göğüsler kabartıcıdır, memleket sağlığını koruyan müesseseye önder olan başhekim Cemalettin Or’u tebrik eder ve bu hayırlı vazifesinde daimi başarılar dilerim.

Sabiha Gökçen.

SONUÇ

Cumhuriyet’in ilk yıllarında, dönemin sınırlı ekonomik olanaklara karşın tüm ülke düzeyinde genel bir sağlık örgütlenmesi amaçlanmış, gerek tedavi edici, gerek koruyucu hekimlik alanında küçümsenemeyecek işler başarılmış, taşra ve kırsal kesimde sağlık ünitelerinin kurulmasına gidilmiştir. Birçok il ve ilçe merkezinde numune hastaneleri, doğum ve çocuk bakımevleri ve dispanserler açılmıştır. Önceleri “Muayene ve Tedavi Evi” (Dispanser) adı altında daha çok tedavi edici hizmet veren bu sağlık üniteleri yerlerini 1930’da kurulan Etimesgut Numune Dispanseri örneğine bırakmışlardır. Bugünkü taşra ve kırsal kesim sağlık örgütlenmesinin ilk örneği olarak sözünü ettiğimiz Etimesgut Numune Dispanseri’nin kuruluşu bizzat, doğrudan Atatürk tarafından sağlanmıştır.

Cumhuriyetin örnek köy modeli ortaya çıkan ve o dönemde ismi Ahimesud olan Etimesgut’ta , “Eti Me’sut içtimai Hıfzısıhha Numune Dispanseri” binasının yapımına 1929 yılında başlanmış ve Dispanser 1930 yılında hizmete açılmıştır. Dispanser, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletince hazırlanmış özel bir yönetmelik “*Etimesgut İçtimai Hıfzısıhha Numune Dispanseri Talimatnamesi*” ile etkinliğini Ocak 1931 ‘den müessesenin yeni bir kuruluş şekliyle, Sıhhat Merkezi şekline girdiği 1 Haziran 1937 tarihine kadar sürdürmüştür. Dispanserin ilk başhekimini Dr. Cudi Erentürk’tür. 1934 yılında Dispanserin başhekimliğine Dr. Mehmet Cemalettin Or atanmıştır. Atatürk tarafından da ziyaret edilen merkez, çalışmalarından dolayı övgü almıştır.

Etimesgut Numune Sağlık Merkezi’de, ülkede pek uygulanmayan bir sistem uygulanmaya koyulmuştur. Dr Or tarafından; bir tanesi doktor tarafından izlenen “tıbbi” diğeri ise hemşireler tarafından işlenen “sosyal” fiş olarak iki ayrı tip fiş sistemi kullanılmaya başlanmıştır. Dr. Or ayrıca ülkede henüz pek uygulanmayan koruyucu hekimlik çalışmalarını da uygulanarak, salgın hastalıklardan birisi olan sıtma ile Hava Kuvvetleri komutanı Orgeneral Zeki Doğan’ında yardımı ile mücadele etmiş ve asıl tehlike teşkil eden bataklık arazinin büyük bir kısmı yardımlarla çok kısa bir zamanda ortadan kalkmıştır. İki sene içinde sıtma hastalığının sayısı iki bin yeni olgudan, iki yüz eski olguya düşmüştür. Ayrıca Etimesgut Numune Sağlık Merkezi’nde, “frenji tedavi günleri” uygulamaları yapılmış ve çok sayıda tüberküloz hastası tedavi edilmiştir. Dr Cemalettin Or’un oluşturduğu, Etimesgut Sağlık Merkezini gezenlerin, anılarını yazdığı ve imzaladığı yazılar, iki anı defterinde bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D. II, C. 19, Sa. 7, 1 Kasım 1925.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D. II, C. 27, Sa. 1 Kasım 1926.
- Atatürk ve Etimesgut, Ankara Ticaret Odası, Ankara, 2003.
- Aydın Erdem, (1998), “Atatürk ve Türkiye’de Sağlık Hizmeti Anlayışı” V. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri, Ankara.
- Aydın Erdem, (2002), Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş Yıllarında Sağlık Hizmetleri, Ankara Eczacılık Fakültesi Dergisi, Ankara.
- Büyük Larousse, (1986), 8. Cilt, Milliyet Yay., İstanbul.
- Fişek Nusret, (1981), “Sigorta”, Cumhuriyet, 2.Nisan.
- Gençosman Kemal Zeki, (1938), “Etimesgut Sıhhat Merkezi”, Ulus, 11 Eylül.
- Gürsoy Gencay, (1985), “Sağlık”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 7, İstanbul.
- Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Toplum Hekimliği Enstitüsü, (1970), Etimesgut Sağlık Bölgesinin 1967-68-69 Yılları Faaliyet Raporu. Hacettepe Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Or Ahmet Nur,(2007), Son Akıncı Türk, Başkent Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Or Mehmet Cemalettin, Etimesgut Sıhhat Merkezi (1937-1944), (Kendi hazırladığı notlar).
- Tekeli İlhan, Selim İlkin, (2004), “Türkiye’de Sıtma Mücadelesinin Tarihi”, Cumhuriyetin Harcı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Uğurlu Mehmet Cemil, (1994), “Türkiye’de Öncü Bir Toplum Hekimi Dr. Cemalettin Or” Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, Cilt 47, Sayı 1, Ankara.
- Yıldırım Nuran, (1985), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, 5. Cilt, İletişim Yay., İstanbul.